

نقدی بر مدخل «امام خمینی»
در دایرة المعارف تشیع

سهراب مقدمی شهیدانی

موضوع: -- Khomeyni, Ruhollah, Leader and Founder of IRI

Biography

موضوع: خمینی، روح الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۸ - ۱۲۷۹. - کتابشناسی

موضوع: -- Khomeyni, Ruhollah, Leader and Founder of IRI

Bibliography

موضوع: دایرةالمعارف تشیع -- نقد و تفسیر

موضوع: Encyclopaedia of Shi'a -- Criticism and interpretation

شناسه افزوده: بنیاد تاریخ پژوهی و دانشنامه انقلاب اسلامی

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۷ ن ۷۱۵۷۷ / DSR

رده‌بندی دیویی: ۹۵۵ / ۰۸۴۲۰۹۲

شماره کتابشناسی ملی: ۵۲۳۳۲۴۶

سرشناسه: مقدمی شهیدانی، سهراب، ۱۳۶۵ -

عنوان و نام پدیدآورنده: نقدی بر مدخل «امام خمینی» در دایرةالمعارف تشیع / سهراب مقدمی شهیدانی / لیلا کریمی شنبه‌بازاری.

مشخصات نشر: تهران: بنیاد تاریخ پژوهی و دانشنامه انقلاب اسلامی، ۱۳۹۷.

مشخصات ظاهری: ۳۶۸ ص؛ ۱۴/۵ × ۲۱/۵ س.م.

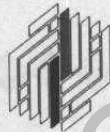
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۷۹۵۸-۲-۶

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.

یادداشت: کتاب حاضر نقدی بر یک مدخل از کتاب «دایرةالمعارف تشیع» است.

یادداشت: کتابخانه.

موضوع: خمینی، روح الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۸ - ۱۲۷۹. - سرگذشت‌نامه

بنیاد تاریخ پژوهی و دانشنامه انقلاب اسلامی

نقدی بر مدخل «امام خمینی» در دایرةالمعارف تشیع

سهراب مقدمی شهیدانی

مشخصات نشر: تهران، بنیاد تاریخ پژوهی و دانشنامه انقلاب اسلامی

صفحه آرای و طرح جلد: سینا امیری - داود یزدی

ویراستاری و نمونه‌خوانی: لیلا کریمی شنبه‌بازاری

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۷۹۵۸-۲-۶

نوبت چاپ: اول، تابستان ۱۳۹۷

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۲۰۰۰۰ تومان

نشانی: تهران خیابان دیباجی جنوبی، خیابان شهید تسلیمی، خیابان شهید نماز زاده، کوچه دادآفرین، پلاک ۶

تلفن: ۰۵-۲۲۵۷۹۱۹۲ || نمابر: ۲۲۷۶۱۲۶۴ || صندوق پستی: ۷۳۸۵-۱۹۳۹۵

iranemoaserqom@gmail.com - www.iranemoaser.ir

فهرست مطالب

مقدمه	۱۱
فصل نخست: آن‌هایی که عالی‌بادایرة المعارف تشیع و مدخل امام خمینی *	۱۷
دایرة المعارف تشیع در نگاه نگاه	۱۹
دایرة المعارف تشیع در دید منتقدان منتقدان	۲۱
مشخصات کلی مدخل امام *	۲۴
فصل دوم: نقد و بررسی مباحث مربوط به زندگانی شخصی امام خمینی *	۳۷
۱. پیشینه خانوادگی امام خمینی *	۳۹
۲. تولد امام *	۳۶
۳. تحصیلات، اساتید و حوزه درسی امام *	۳۹
۴. ازدواج امام *	۴۶
۵. آثار امام *	۴۷
فصل سوم: نقد مطالب مربوط به وقایع نهضت، از آغاز تا پیروزی	۶۱
۱. رابطه امام * و آیت الله بروجردی *	۶۳
۲. ماجرای انجمن‌های ایالتی و فراندوم انقلاب سفید	۷۱
۳. ماجرای تحریم عید نوروز	۷۵
۴. فاجعه خونین فیضیه	۷۸
۵. قیام پانزده خرداد؛ زمینه‌ها و پیامدها	۸۳
۶. آزادی امام * از زندان در سال ۴۳	۹۵

۷. ماجرای کاپیتولاسیون و تبعید امام ۹۸
۸. دوران تبعید امام در نجف ۹۹
۹. درس‌های ولایت فقیه ۱۰۲
۱۰. شهادت آیت الله سعیدی ۱۰۵
۱۱. نخستین جرقه انقلاب در دهه پنجاه و تأثیرپذیری از تحلیل آبراهامیان ۱۰۸
۱۲. برخورد دوگانه عمادالدین باقی با مرگ‌های مشکوک دهه پنجاه ۱۲۳
۱۳. قیام ۱۹ دی قم ۱۲۵
۱۴. اجرت امام به نوفل لوشاتو ۱۲۹
- فصل چهارم: ارزیابی مطالب مربوط به وقایع پس از پیروزی ۱۳۵**
 ۱. وقایع دوهفته نخستین انقلاب اسلامی ۱۳۷
 ۱. ورود امام به ایران ۱۳۷
 ۲. تشکیل شورای انقلاب ۱۳۹
 ۳. دولت موقت مهندس بازرگان ۱۴۰
 ۴. فرایند تدوین پیش‌نویس قانون اساسی جمهوری اسلامی ۱۴۲
 ۵. یوم الله ۲۲ بهمن ۵۷ ۱۴۴
 ۶. سرگذشت امام خمینی از بازگشت به قم تا مراجعت به تهران ۱۴۵
 ۷. وقایع مربوط به جنگ تحمیلی ۱۴۶
 - جمع‌بندی و نتیجه‌گیری ۱۵۷
 ۸. وقایع مربوط به جریان آیت الله منتظری ۱۵۸
 - جمع‌بندی بحث پیرامون مرجعیت امام ۱۸۹
- فصل پنجم: نقد مباحث مرتبط با اندیشه سیاسی امام خمینی ۱۹۹**
- فصل ششم: نقد و بررسی مدخل آیت الله سیدمصطفی خمینی ۲۵۳**
- فصل هفتم: اشکالات ساختاری مدخل ۲۶۹**
 ۱. اشکالات مرتبط با منابع و مآخذ ۲۷۱
 ۲. ایرادات مربوط به تقاویم و ذکر تاریخ وقایع ۲۷۶

۳۷۷	 غلط‌های املائی و اشکالات ویرایشی
۳۷۸	 ۴. ابهام‌گویی
۳۸۰	 ۵. وجود تحلیل‌ها و جهت‌گیری‌های خاص
۳۸۱	 ۶. تحریف لفظی و معنوی
۳۸۹	 ۷. تحریف به تقیصه
۳۹۳	 ضمائم
۳۹۵	 ضمیمه ۱: اجراء نقدهای سریالی «رسول جعفریان» بر دایرة المعارف تشیع
۳۱۲	 جمع‌بندی و بررسی یادداشت‌های جعفریان
۳۲۰	 پاسخ دایرة المعارف تشیع، نقدهای رسول جعفریان و نقد آن
۳۲۹	 ضمیمه ۲: نقد حسن حسینی بر دایرة المعارف تشیع
۳۳۹	 جمع‌بندی یادداشت‌های انتقادی
۳۴۰	 ضمیمه ۳: تصویر صفحات مدخل امام خمینی در دایرة المعارف تشیع
۳۴۷	 منابع
۳۵۹	 نمایه‌ها

مقدمه

امام خمینی علیه السلام اکنون نه فقط در جهان تشیع و دنیای اسلام، بلکه در سراسر عالم به عنوان رهبری بزرگ شناخته می شود که توانسته بزرگ ترین انقلاب قرن را راهبری نماید و همه مناسبات عقاید خود را بر پایه بشرِ مدرن را به هم بریزد و خدا را به عرصه زندگانی اجتماعی انسانِ امروز بازگرداند. لذا غلو نیست اگر این زمانه را «عصر امام خمینی علیه السلام» نام بگذاریم.

در روزگاری به سر می بریم که فکری و افکار متعالی امام علیه السلام، الهام بخش حرکت های اصلاحی و انقلابی، در جهت استیفای حقوقِ مظلومین و مستضعفین در سراسر دنیاست. چنین جایگاهی اقتضای آن دارد که این اسوه هدایتگری، به گونه ای معرفی شود که مخاطبان مشتاق بتوانند با حقیقتِ بی‌پایه جاویدِ خمینی کبیر، انس بگیرند.

گرچه تولید متن با اسلوبِ فنی و ترجیحاً جهان شمول، برای زندگی و شخصیت امام خمینی علیه السلام، فی نفسه امری مبارک و قابل تقدیر است اما تلاش نگارندگان این سنخ آثار تنها در صورتی مأجور است که به دور از هرگونه تحریف و خلاف گویی بوده و بتواند معرفّ خوبی برای خوانندگان نا آشنا با شخصیت، اندیشه و سیره سیاسی بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران باشد.

نقد مستند و علمی منشورات دانشنامه ای مرتبط با انقلاب اسلامی و امام خمینی علیه السلام، از آن جهت ضرورت دارد که به واسطه اشتها و اعتبار ملی و فراملی این قبیل متون، طبعاً مطالب

مندرج در آن، به عنوان متن معیار، مورد استناد و مراجعه علمی محققان داخلی و خارجی قرار می‌گیرد. در صورت غفلت محققین از بازخوانی انتقادی منشورات دایرةالمعارف، چه بسا زمینه تسری اشتباهات علمی و اغلاط تاریخی، در سطحی گسترده فراهم گردد و در این صورت، پدیده خسارت بار تحریف امام^{۱۰} اوج خواهد گرفت. از این رو خوانش انتقادی منشورات مرتبط با انقلاب اسلامی و امام خمینی^{۱۱}، یکی از ضروریات راهبردی مغفول است. علی‌رغم شعارهای خوش رنگ و لعاب طرفداران به اصطلاح «گردش آزاد اطلاعات» و «آزادی بیان»، هروز در این جماعت، ظرفیت لازم جهت نقدپذیری وجود ندارد و ای بسا عدم سعه‌صدر علمی، موجب رنجش خاطر برخی نویسندگان می‌گردد یا ممکن است اقداماتی چون بایکوت، تحریم و یا جبهه‌گیری رادری داشته باشد و ناقدان را با مخاطرات و محدودیت‌هایی مواجه سازد. اما این مسئله نباید مانع از ورود در عرصه نقد گردد، بلکه پاسداشت حرمت حقیقت و حقانیت، اقتضای آن دارد که مصالح ملی و منافع عمومی را بر مصالح شخصی و مطامع زودگذر مادی ترجیح دهیم. البته، مستندنویسی در نقد، حجت را بر همگان و خصوصاً مخاطبان فرهیخته تمام می‌کند. بهترین مدافع حقیقت جویان خواهد بود. آن‌چه می‌خوانید نقدی است بر مدخل امام خمینی^{۱۲} در دایرةالمعارف تشیع، که برای نخستین بار در سال ۱۳۷۸ منتشر شده و تاکنون مؤسسه اندرزبانی علمی قرار نگرفته است.^{۱۳} این مدخل به قلم عمادالدین باقی (نویسنده و سیاست‌مدار) و یک به نهضت آزادی و از فعالان رسانه‌ای رادیکال اصلاح طلب، شاگرد آیت الله منتظری و عضو ارشد بیت او) نگاشته شده و طبیعتاً روایت امام خمینی^{۱۴} از منظر یک نویسنده متعهد و مخالف اندیشه سیاسی رهبر کبیر انقلاب اسلامی است. البته واسپاری مدخل امام^{۱۵} به فردی با چنین سابقه و سوگیری فکری و سیاسی، خطایی راهبردی است که به متولیان دایرةالمعارف تشیع باز می‌گردد.

۱. در این اثر، چاپ دوم مدخل (سال ۱۳۸۰) ملاک نقد و ارزیابی قرار گرفته تا اگر ویراستاران دایرةالمعارف تشیع اصلاحاتی در آن اعمال کرده‌اند، در زمره نقدها قرار نگیرد؛ چه اینکه در اغلب دانشنامه‌ها، پس از چاپ نخست، اصلاحات و تغییرهایی صورت می‌گیرد لذا لازمه مراعات انصاف علمی آن بود که چاپ اول ملاک نقد و ارزیابی قرار نگیرد.

گذشته از رویکرد ایدئولوژیک و گزینش‌گر نویسنده (که در جای خود مورد انتقاد جدی هم هست)، مدخل دچار اشکالات فاحش علمی است. وجود اشکالات تاریخی متعدّد در مدخل، مجموعاً روایتی مخدوش و پرغلط از تاریخ حیات سیاسی امام خمینی^۱ به دست داده است. این مسأله موجب برانگیختن حساسیت‌های بایسته‌ای در بعضی محافل علمی، تاریخی گردید و به دنبال آن، موضوع نقد علمی این اثر مطرح شد. علی‌رغم این حجم از اغلاط تاریخی، نکته عجیب و جالب ماجرا آن جاست که نویسنده با اعتماد به نفسی مثال‌زدنی، خود را شایسته دکترای «امام‌شناسی» معرفی می‌کند و چنین می‌گوید:

«یک وقتی آقای صالحی نجف‌آبادی به من گفت باید به تو دکترای شناخت زندگی نامه امام خمینی^۲ بدهند. مؤسسه نشر امام^۳ هم وقتی ۲۰ سال پیش می‌خواست درباره زندگی نامه امام خمینی^۴ را راه‌اندازی کنند، با این که می‌دانستند نگاه انتقادی ارم و بی‌آلوده و با من صحبت کردند، چون در آثار و افکار امام^۵ و آقای منتظری غور و جیم کردیم^۶ بودم.»^۷

اکنون بعد از گذشت نوزده سال از انتشار مدخل مورد نقد، بر آن شده‌ایم که با رویکردی علمی، منصفانه و متکی بر منابع معتبر تاریخی، به خوانش انتقادی این مدخل بپردازیم.

صد البته، نگارنده این سطور همچون هر منتقد منصف دیگر، در پی نادیده گرفتن تلاش‌های علمی نویسندگان و متولیان دایرة المعارف تشیّع^۸ نبوده و نیست و نگارش نقد علمی را به عنوان یک پیوست اصلاحی و تکمیلی می‌شمارد. ای بسا در پیرایش‌های بعدی کمک کار ویراستاران علمی آن مجموعه قرار گیرد.

در نگاه بدوی، چه بسا برخی از اشکالات مطرح در مدخل، جزئی و غیرمهم به نظر برسد اما اقتضای نگارش متن علمی متقن، الثفات به جزئیات و پرهیز از هر نوع تسامح‌کاری در مواجهه با انواع اغلاط علمی و تاریخی است. چنان‌که در آثار برخی از تراجم‌نگاران مشهور

۱. «منتظری با رهبری آیت‌الله خامنه‌ای مشکلی نداشت»؛ باز نشر گفتگوی عمادالدین باقی با سازندگان مستند «قائم مقام». منتشر شده در: ۹ آذر ۱۳۹۶، سایت تاریخ ایرانی: <http://www.tarikhirani.ir>

معاصر، دقت در جزئیات، به صورت حداکثری به چشم می خورد.^۱

این اثر در هفت فصل مجزا و بخش ضmann، سامان یافته است. فصل نخست به معرفی دایرة المعارف تشیع و بیان ویژگی های کلی مدخل امام خمینی اختصاص یافته است. در فصل دوم به ارزیابی مباحث مربوط به زندگانی شخصی امام خمینی پرداخته ایم. موضوع فصل سوم نقد مطالب مربوط به وقایع نهضت، از آغاز تا پیروزی است و در فصل چهارم به ارزیابی مطالب مربوط به وقایع پس از پیروزی پرداخته شده است. فصل پنجم به نقد مباحث مرتبط با اندیش سیاسی امام خمینی اختصاص یافته که حاوی نقدهای جدی و مطالب بسیار مهمی است. در فصل ششم، مدخل آیت الله سیدمصطفی خمینی به ضمیمه مدخل امام وارد نقد و بررسی قرار گرفته و در فصل هفتم، بر واکاوی اشکالات ساختاری مدخل متمرکز شدیم. بخش ضmann نیز دربرگیرنده مباحث بسیار مهمی است؛ بخشی از آن به نقد برخی محققین نسبت به دایرة المعارف تشیع، اختصاص یافته تا مخاطبان با فضای کلی این اثر مشهور و نقدهای سایرین آشنا گردند.^۲ همچنین، تصویر تمام صفحات مدخل مورد نقد، در بخش ضmann درج شده تا امکان مباحث مستقیم و بررسی تطبیقی برای خوانندگان ارجمند فراهم گردد.

در این نوشتار برخی شبهات و ابهامات تاریخ نگاران اسلام، برای نخستین بار مورد بررسی تفصیلی قرار گرفته و از این جهت، در کنار نقد گزاره های تاریخ نگاران، کردی ایجابی و اصلاحی نیز مدنظر بوده است. لذا مخاطب با مطالعه این اثر، در واقع برخی فواید مهم تاریخ انقلاب اسلامی و زندگانی امام خمینی را به صورت عمیق و تحقیقی مورد مطالعه قرار می دهد.

۱. به عنوان نمونه، حضرت آیت الله سید موسی شیرازی زنجانی بر کتاب های برخی تراجم نگاران مشهور معاصر، حاشیه هایی نگاشته اند از آن جمله: کتاب «زندگی آیت الله العظمی بروجردی و مکتب فقهی و اصولی و حدیثی و رجال وی»، به قلم آیت الله واعظ زاده خراسانی، همچنین کتاب «شرح احوال آیت الله العظمی اراکی» به قلم آیت الله رضا استادی، نیز کتاب «مؤسس حوزه؛ یادنامه آیت الله حاج شیخ عبدالکریم حائری»، در این حواشی، اغلاط مربوط به اسامی اشخاص، تاریخ وقایع، صفحات برخی ارجاعات و مسائل مشابه دیگر، مورد نقد و تصحیح قرار گرفته است. بنگرید به: جرعه ای از دریا، ج ۲، صص ۲۱۳-۱۹۷.
۲. بدنه اصلی این بخش، مربوط به نقدهای سریالی جناب حجة الاسلام جعفریان (منتشر شده در فضای مجازی) است که به دلیل اهمیت محتوای آن، برای ثبت و استفاده عموم مخاطبان، در این اثر برای نخستین بار به صورت مکتوب منتشر گردید.

برای تسهیل در مطالعه، نقدها در ذیل عناوین کلی و به صورت موضوعی تدوین شده است. لذا خط سیر کتاب، گاه با خط سیر مدخل سازگار نیست، که البته این مسأله برای پیشگیری از پراکنده نویسی، ضروری می نمود. گفتنی آن که به دلیل پیوستگی مطالب مدخل، عملاً امکان تیرگذاری جزئی تر وجود نداشت و برای پیش گیری از گسستگی بحث، گاهی مطالب گسترده ای ذیل یک عنوان ارائه شده است.

بدان جهت که شأنیه برداشت شخصی از متن نویسنده در اذهان مخاطبان القا نشود، حتی الامکان از نقل به مضمون و نقل غیر مستقیم پرهیز شده و در اکثر قریب به اتفاق موارد، بعد از نقل مستقیم فرازهایی از مدخل، به نقد آن پرداخته ایم.

گرچه اختصار نویسی، حصه مثبت متن دایرة المعارفی است اما در مقام نقد، نمی توان و نباید به صورت مبهم رموز وارد بحث شد؛ لذا به منظور تبیین فضای بحث، گاه توضیحات مبسوطی در ذیل یک موضوع ارائه گردیده که روشن شدن موضع نزاع، متوقف بر آن است. علی رغم این ضروریات، حتی الامکان از تعاریف غیر ضروری نیز پرهیز شده است.

به موازات نقد مدخل مذکور، سایر منابع تاریخی نیز از نقد مصون نمانده و بیش از بقیه، دایرة المعارف بزرگ اسلامی و دایرة المعارف مصوّر زندگی امام خمینی^۱، به تناسب موضوعی، مورد نقد قرار گرفته اند. اثر نه تنها به توجه مجامع نخبگانی و دومی مورد مراجعه عمومی است لذا تذکر برخی اشتباهات این دو منبع، به نظر ضروری می نماید که البته در این اثر به طور گذرا به آن پرداخته شد و جای نگارش نقدهای تفصیلی و تخصصی بر این دو اثر، همچنان خالی است.

پیش از این اثر، کتاب «نقدی بر مدخل "خمینی، روح الله" در دایرة المعارف بزرگ اسلامی» به همین قلم منتشر گردید^۲ که در مجامع علمی و رسانه ای کشور بازتاب گسترده ای یافت. اظهار لطف برخی اساتید و تاریخ پژوهان از طیف های مختلف

۱. این اثر با همیاری دوست فرهیخته ام جناب آقای عبداللهی نگارش یافت و واکنش های مثبتی را در محافل علمی به دنبال داشت. به گفته یکی از اعضای بلند پایه «شورای عالی علمی» دایرة المعارف بزرگ اسلامی، متولیان این مرکز ابتدا در فکر پاسخ گویی به آن بودند اما بعد از مدتی بنا به مصالحی تصمیم گرفتند که این اثر را به اصطلاح خود، مسکوت بگذارند! (مستندات این نقل در آرشیو نگارنده موجود است)

فکری و سیاسی. و همچنین ایجاد فضای نقد علمی سازنده، در ایجاد انگیزه برای نگارش اثر فعلی، مؤثر افتاد.

در به نتیجه رسیدن این اثر، تعدادی از دوستان فرهیخته و همکاران ارجمند در بنیاد تاریخ پژوهی و دانشنامه انقلاب اسلامی قم زحمات زیادی (در گردآوری داده‌ها و بازبینی متن نهایی) متحمل شده‌اند. از آن جمله‌اند، آقایان: علی رستمی، میثم عبداللّهی، سید محمد میرصالحی، سید محمدامین نورانی، محمد مزای، سلمان رنوفی، محمد جواد فرج‌نژاد، حسن محمدی زنجانی، خانم نسیمه رضایی و بیش از همه، جناب حجت‌الاسلام محمد خاتپور که نکته‌سنجی‌های ادبی و تاریخی‌شان در سامان یافتن و تکمیل این نوشتار، تأثیر محوری داشته است.

متن حاضر پیش از انتشار، در اختیار جمعی از تاریخ‌پژوهان ارجمند کشور قرار گرفت و تعدادی از حضرات محذ از صرف وقتی مبسوط، متن را مورد بازبینی و نقادی قرار دادند که بدین وسیله امید است از همه این عزیزان تقدیر و تشکر دارم و مفتخرم که تذکرات علمی ایشان در تکمیل رساله این اثر بسیار مؤثر افتاد. در این میان، بذل توجه ویژه تاریخ‌نگار انقلاب اسلامی جناب حجت‌الاسلام والمسلمین سید حمید روحانی، شایسته سپاسگزاری ویژه است که در همه مراحل تکمیل این اثر، از نکته‌سنجی‌های تاریخی ایشان به‌طور ویژه بهره‌مند شدم.

امید است این وجیزه در اقبال محافل علمی به نشانه تورات انقلاب اسلامی و تلاش در جهت تصحیح و پالایش تولیدات علمی مربوط به این عرصه، مؤثر و مقبول افتد.

سهراب مقدمی شهیدانی

بنیاد تاریخ پژوهی و دانشنامه انقلاب اسلامی

۱۳۹۷/۲/۲۲ برابر با ۲۵ شعبان المعظم ۱۴۳۹

قم المقدسه

۱. در همین اثنا، یکی از مراکز معتبر تاریخ‌نگاری کشور، متن کامل پیش‌نویس کتاب (ویراستاری نشده) را در پایگاه خود منتشر ساخت که طبعاً این متن، مدّ نظر نویسنده و ناشر نیست و ضمناً از نظر محتوا و حجم مطالب، با اثر فعلی تفاوت‌های بسیار دارد.